

A+

ARCHITECTUUR IN BELGIË

[Re]

configuration

of the territory

A+ 263

[Re]configuration of the territory

december 2016/januari 2017

Product News

- 2 Bezoek aan Interieur en andere nieuwigheden

In the Picture

- 12 De taal van architectuur
Bart Decroos
- 16 Frisse wind in Japan
Véronique Boone
- 20 Natuurarchitectuur
Bart Tritsmans
- 25 Sportzaal met sacraal karakter
Thibaut Paggen
- 28 Een vlaag van nostalgie
Mathias Bouet

Fundamenten

- 33 Editio
Pieter T'Jonck

- 34 Foto-essay
Michiel De Cleene

- 40 Samenwerken op de rand van de chaos
Jan Schreurs

- 42 Kolenspoor op het spoor
Julie Marin,
Christian Nolf,
Bruno De Meulder

- 49 Bottum-up op grote schaal
Lisa De Visscher

- 52 De strijd om de steenbergen
François Schreuer

- 55 Opengewerkte steden
Géraldine Michat

- 58 'Utopieën zijn nodig om kritisch te denken'
Interview met
Paola Viganò
Guillaume Vanneste

Zoom In

- 68 'Wij volgen de natuur: niets ligt vast'
Interview met Bas Smets
Florian Hertweck

Guests

- 78 Team Vlaams Bouwmeester
Open ruimte en verstedelijking:
een tegenstelling?
Julie Mabilde en Elke Vanempten

- 83 Cellule architecture
Op de drempel van de stedelijkheid
Géry Leloutre

Zoom Out

EXPO

- 89 Van Utopia naar Wuustwezel
Gideon Boie

- 91 Scenografie als kunst
Pieter T'Jonck

BOEK

- 92 Het landschap als hefboom voor kritiek
Pieter T'Jonck

- 93 Architectures Wallonie-Bruxelles
Inventaires #2 Inventories 2013-2016
Rafaël Magrou

BIO'S

- 94 Werkten mee aan dit nummer

GUESTS

Open ruimte en verstedelijking: een tegenstelling?

Een vrijstaande woning met zicht op groen is een vaak gekoesterde droom. Maar op een beperkt, verstedelijkt grondgebied als Vlaanderen blijft er, als gevolg van die droom, haast geen open ruimte over. Toch kun je die droom niet zomaar verbieden. Een blik op de alternatieven.

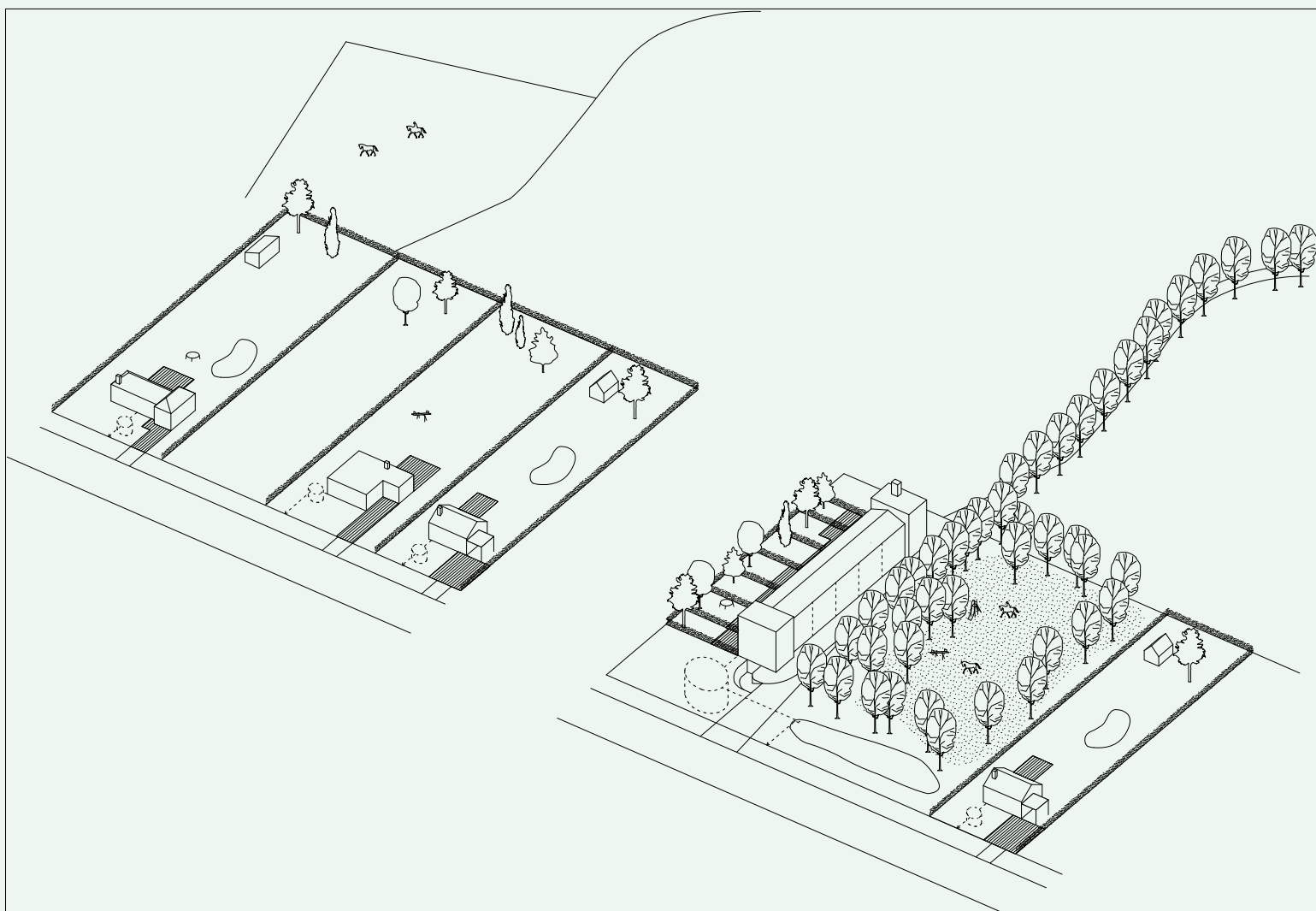
De droom van *wonen op de buiten* werd nadrukkelijk gepromoot door het economische en ruimtelijke beleid na de Tweede Wereldoorlog. Ondertussen beseffen we dat de balans tussen de private voordelen (een goedkope maar riante woning in het groen) en de publieke kosten (van de aanleg van wegen, nutsvoorzieningen, openbaar vervoer tot de teloorgang van natuur- en landbouwgebied) ervan behoorlijk uit evenwicht raakte. Dat kunnen we ons steeds minder permitteren.

Toch kan een ander beleid niet zomaar iedereen afstraffen die ooit buiten de stad ging wonen. Het is niet zo eenvoudig om mensen ervan te overtuigen dat wonen in de stad zoveel beter zou zijn; dat is geen formule die bij iedereen past. Het stedelijke misprijzen voor verkavelingsbewoners zal evenmin helpen om mensen de weg te tonen naar andere woonvormen. Ze zullen zich eerder geschoffeerd voelen in wat ze als de kern van hun cultuur én welvaart beschouwen. We mogen niet vergeten dat veel mensen in Vlaanderen hun huis (terecht) zien als een verzekering voor hun oude dag.

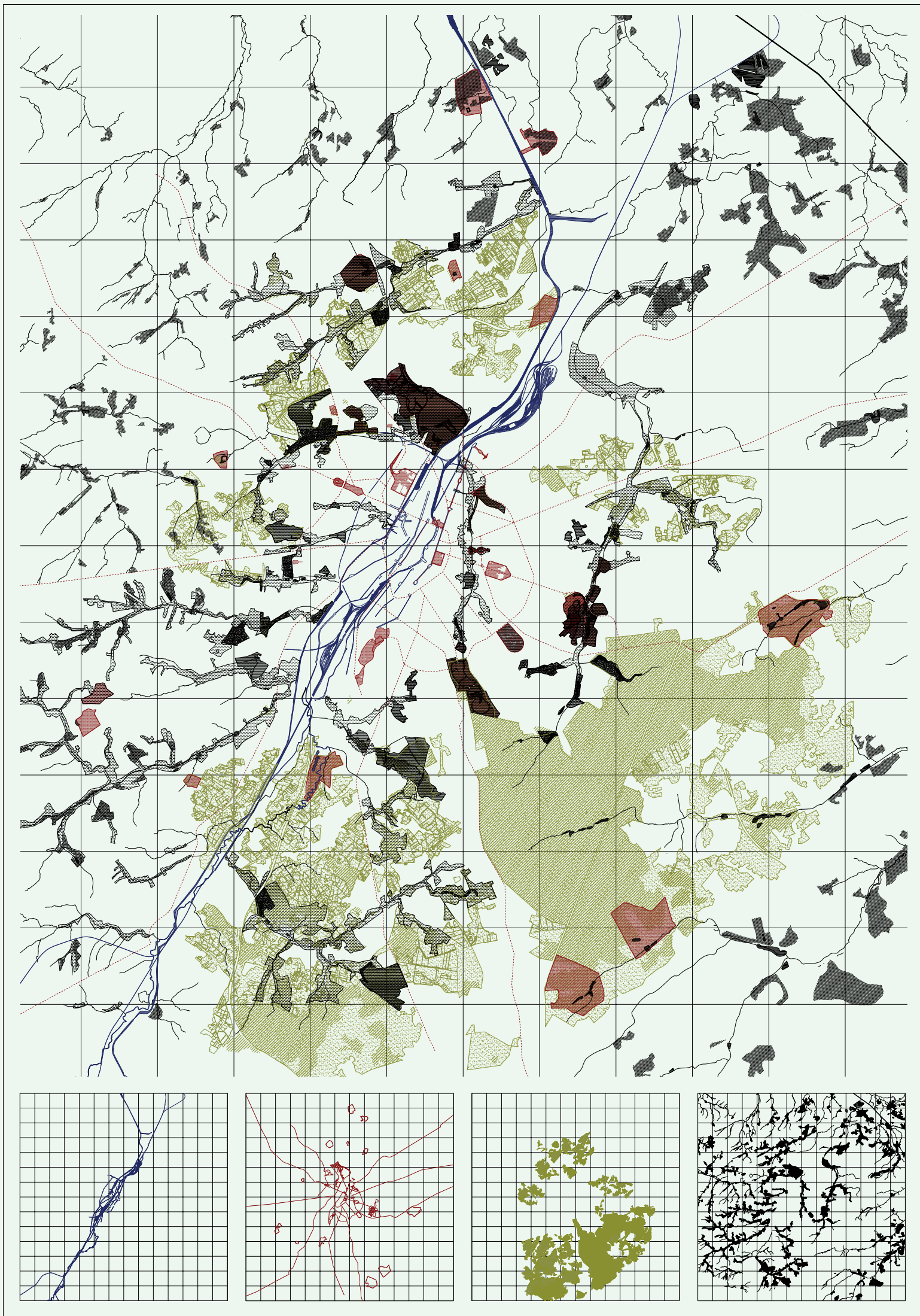
Toch merken veel mensen ook dat wonen in een verkaveling steeds meer nadelen heeft. Zoals de file die 's ochtends al aan het einde van de lusweg door een woonwijk begint en pas ergens in Brussel, Gent of Antwerpen eindigt. Of hoe het prachtige vergezicht, waar bewoners ooit verliefd op werden, door de voortwoekerende verkavelingsdrang verdween achter eindeloze hagen, afrasteringen of zelfs prikkeldraad. De *buiten* veranderde ongemerkt in een *binnen*: private percelen kwamen zo dicht tegen elkaar te liggen dat ze elkaar het uitzicht op het zo mooie landschap ontnamen.

FIJNMAZIG NETWERK

Architecte en stedenbouwkundige Paola Viganò sloeg de nagel op de kop toen ze opmerkte dat de *lopende meter contactlijn* tussen stedelijke en groene ruimte nergens zo groot is als in Vlaanderen. Maar dat raakvlak tussen wonen en groen is ook zo sterk geprivatiseerd dat de open ruimte niet langer op de voorgrond staat, maar achterkant werd. De historische structuur ervan werd onzichtbaar. Dat zou weleens een van de sterkste triggers

kunnen worden om bewoners van verkavelingen ertoe te brengen hun individuele paradijs vaarwel te zeggen. Als we bewoners willen overtuigen om hun – vaak onbetaalbaar geworden – wensen bij te sturen, moet daar wel iets tegenover staan. Mooie publieke ruimtes bijvoorbeeld, of een beter voorzieningenniveau (want daar knelt het schoentje stevast in verkavelingen).

Er is ook een ander argument – minder rationeel, maar des te krachtiger: dat anders wonen ook het contact met het *authentieke* landschap kan herstellen. Dat was de gok die Dirk Somers van Bovenbouw Architectuur waagde, in samenwerking met Labo S en Labo A van de Universiteit Gent, voor de Pilotprojecten Wonen van het Team Vlaams Bouwmeester. De studie van de Ferrariskaart uit 1777 legde de rurale landschappelijke structuur van de Vlaamse nevelstad bloot. Dat fijnmazige netwerk bleek de structuur van coulissen van trage wegen, hagen en beken te hebben. Binnen de opeenvolging van ruimteschermen vonden gebouwen een plaats als accenten in een coherente ruimtelijke structuur. Die herken je nog nauwelijks in de huidige dichtgetimmerde verkavelingen.

Bovenbouw verzoon een geraffineerde typologie van collectieve woningen die, ondanks een hogere dichtheid dan de historische, dat landschap weer in beeld brachten. Met minder eigen *pelouse* per woning, maar veel meer publiek toegankelijk landschap in ruil. Het ontwerp van Bovenbouw illustreert zo de structurerende rol die het landschap kan spelen om collectief wonen te organiseren en aantrekkelijk te maken.

Zulke denkexperimenten blijven echter relatief perifeer. De aandacht gaat, in het spoor van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, nog steeds meer naar stedelijke verdichting, pakweg rond mobiliteitsknooppunten en voorzieningen. Het besef breekt echter door dat ook in een stedelijk milieu – en in een historisch altijd al diffuus, half verstedelijkt gebied als Vlaanderen is die grens zelden scherp te trekken – het landschap, als beeld en als concrete realiteit, van eminent belang is.

De open ruimte in steden wordt niet langer gezien als *leegte* die zo snel mogelijk opgevuld moet worden. Ze blijkt vele heilzame effecten te hebben: ze vangt de pieken in neerslag op, temperert het hitte-eilandeffect, vormt een buffer tegen lawaai en is een biotoop voor fauna en flora. Er kan voedsel verbouwd worden, en ze is ook een plek voor ontspanning en ontmoeting. Net als in de voorstellen van Bovenbouw verleent de open ruimte de stad en haar bewoners zo een identiteit, een onverwisselbare plek. Ook binnen de stad is de open ruimte zo een vitaal onderdeel van het stedelijke systeem of metabolisme.

TUSSENSTAD

Recent spitten diverse onderzoeken en beleidstrajecten dat samenspel van open ruimte en verstedelijking uit. Het Open Ruimte Platform – een samenwerking tussen de Vlaamse Landmaatschappij, Ruimte Vlaanderen, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten en de Vereniging van de Vlaamse Provincies – gaat ervan uit dat de open ruimte een cruciale bouwsteen en hefboom is voor de toekomst van verstedelijkt Vlaanderen. Het platform verspreidt niet alleen kennis op dat gebied, maar werkt ook testcases uit via ontwerpend onderzoek. Dat leidt tot aanbevelingen voor toekomstig beleid. Steden en gemeenten volgen. Gent nam bijvoorbeeld voedselstrategieën en stadslandbouw expliciet op in zijn ruimtelijke beleid.

Het Team Vlaams Bouwmeester speelde op dit terrein de afgelopen jaren een voortrekkersrol met LABO RUIMTE. De nieuwe Vlaams Bouwmeester Leo Van Broeck gaat voort op dat elan; hij zet nog sterker in op het belang van natuur en open ruimte. Volgens Van Broeck moeten we zelfs streven naar mensenvrije ruimtes met een verhoogde biotoopwaarde. Niet alle ruimte moet ten dienste staan van de mens. Ruimtelijke ontwikkeling mag best een minder antropocentrische blik huldigen.

De studie *Metropolitaan Kustlandschap 2100* bracht in het kader van LABO RUIMTE al aan het licht dat het landschap een structurerend gegeven is voor zowel klimaat- en energieopgaven als voor de ontwikkeling van de bebouwing in de kuststreek. *Metropolitan Landscapes* (een onderzoek gevoerd in samenwerking met Leefmilieu Brussel, de Vlaamse Landmaatschappij, het Agentschap voor Natuur en Bos, Brussel Stedelijke Ontwikkeling, Ruimte Vlaanderen en de Brussels en de Vlaams Bouwmeester) maakte die oefening voor het gebied van het Brussels Gewest en de Vlaamse Rand. Het wilde een alternatief discours aankaarten waarin Brussel en de Rand, open ruimte en stedelijke ontwikkeling

als onderdelen van één geheel begrepen worden. Het ging daarbij vooral om de open ruimte in de randstedelijke *tussenstad*. Ruimtelijk en bestuurlijk lijkt ze noch tot de stad, noch tot het plateland te behoren. Het onderzoek toonde aan dat ze nochtans deel uitmaakt van die stad, en veel meer is dan enkel compensatie voor verstedelijking.

Een eerste verkennend onderzoek voor *Metropolitan Landscapes* werd uitgevoerd door Bureau Bas Smets (Brussel) en LIST (Parijs). Zij brachten vier grote structuren in kaart die het Brusselse landschap historisch vormden: de Zennevallei en de infrastructuur die zich er in de loop der tijden op entte; het fijnmazige rivieren- en bekenstelsel dat de ontwikkeling van Brussel bepaalde; het *ontworpen landschap* van geplande grote parken, pleinen en verkeersassen; en ten slotte het systeem van parken en open ruimtes omringd door bebouwing. Die vier grote structuren vormen samen het *exemplarische landschap*, dat een richtinggevende landschappelijke structuur biedt voor de toekomstige ontwikkeling van *metropolitane* landschappen in Brussel en de Rand. Ongeacht hun diversiteit qua schaal en omvang hebben die metropolitane landschappen karakteristieke en functies die de lokale schaal overstijgen. Het onderzoek laat ook zien hoe versnipperde open ruimtes de potentie hebben om tot metropolitane landschappen uit te groeien. Door zulke landschappen vlotter toegankelijk en bereikbaar te maken voor een breed publiek van bewoners en bezoekers, kunnen ze de nieuwe publieke ruimtes worden voor een groeiende metropool. In plaats van ze te verkavelen en te versnipperen kan men de bebouwing juist verdichten aan de randen ervan. Zicht op en toegang tot open ruimte verleent de bebouwing eromheen een grote meerwaarde. Het landschap zelf krijgt een grootstedelijke allure. Het openbaar vervoer speelt een cruciale rol in dat proces. Zo bieden zelfs bescheiden open ruimtes een deel van de oplossing voor de demografische, sociale, ecologische, economische en infrastructurele uitdagingen waar de regio voor staat.

COALITION OF THE WILLING

Een landschap kun je echter pas echt metropolitaan noemen als het een reële bijdrage levert aan het totale ecosysteem van de metropool. Die systeemwaarde is niet alleen ecologisch. Het gaat ook over de vraag hoe het landschap zich verhoudt tot de vier grote structuren, en zo de stad als systeem draaiend houdt. Die systeemwaarde wordt mee bepaald door de rol van het landschap in waterhuishouding, ecologische continuïteit, luchtkwaliteit, geluidsabsorptie, bescherming tegen erosie, landbouw, logistiek, sociaal belang enzovoort.

Met dit verkennende onderzoek van Bas Smets en LIST gingen vier ontwerpteams in vier randstedelijke gebieden (Zuidelijke Zennevallei, Scheutbos, Molenbeekvallei, Noordelijke Zennevallei) aan de slag. Ze onderzochten of de landschappelijke invalshoek werkelijk kansen biedt om nieuwe verbanden te laten ontstaan tussen open ruimte en stedelijkheid. Een *coalition of the willing* als het ware, waarin zowel *stedelijke* als *open ruimte*-partners door een gezamenlijke bril keken naar ruimtelijk-maatschappelijke vraagstukken. Het partnerschap achter *Metropolitan Landscapes* was een gelegenheidsverband, een eerste poging tot de ontwikkeling van een gedeeld begrippenkader, dat inspiratie wil bieden aan alle actoren op het terrein. Hopelijk volgen daar nieuwe coalities en reële projecten uit.

Julie Mabilde en Elke Vanempten

Meer lezen over Metropolitan Landscapes?
Download het boek via www.vlaamsbouwmeester.be/nl/instrumenten/labo-ruimte/metropolitan-landscapes

A+ 264

Dis-cordia iuridica

Toenemende regelgeving beperkt de vrijheid van architecten. Ook is regelgeving geen concreet plan, ze bepaalt wel het beeld en de ontwikkeling van een stad of streek. Sarah Lévy toont zelfs aan dat stedenbouwkundige regels een grotere impact hadden op Brussel dan grote ontwikkelingsvisies. De Duitse architect Arno Brandhuber betoogt echter dat de architect niet veroordeeld is tot slaafse onderwerping of heldhaftig verzet. Wie de impliciete machtsverhoudingen en intenties van wetten doorgrondt, kan ze ook naar zijn hand zetten. A+ gaat na of dat ook geldt voor de regelgeving rond duurzaamheid. Welke belangen dient ze? Wie wordt er echt beter van?

Bureaux 2226, Lustenau, Baumschlager Eberle Architekten © Eduard Hueber

ABONNEMENTEN

A+ ARCHITECTUUR IN BELGIË verschijnt 6 keer per jaar. Een jaarabonnement kan op elk gewenst moment ingaan en kost € 65 (BE). Een studentenabonnement kost € 49 (BE).

HOE ABONNEREN?

Koop een abonnement online via onze website: www.a-plus.be/shop.

VRAGEN OVER ABONNEMENTEN:

Ernest Allardstraat 21/3 — B-1000 Brussel
Tel +32 (0)2 645 79 16
abonnement@a-plus.be
www.a-plus.be

VERKOOPPUNTEN IN BELGIË

ANTWERPEN

— Copyright bookshop
www.copyrightbookshop.be
— Art shop Muhka
www.muhka.be

BRUSSEL

— Librairie d'architecture CIVA
www.civa.be
— Tropismes
www.tropismes.be
— Wiels
www.wiels.com
— Cook & Book
www.cookandbook.be
— Librairie Candide
www.librairiecandide.be
— Librairie Peinture Fraiche
www.librairiepeinturefraiche.be

KORTRIJK

— Theoria Boekhandel
www.theoria.be

GENT

— Copyright Bookshop
www.copyrightbookshop.be

LUIK

— Librairie Pax
www.librairiepax.be

DIEST

— Boekhandel Grote Markt
Grote Markt, Diest

VERKOOPPUNTEN IN HET BUITENLAND

ROTTERDAM

— Nai Boekverkopers
www.naibooksellers.nl

COLOFON

A+ ARCHITECTUUR IN BELGIË
tweemaandelijks tweetalig tijdschrift

issn 1375-5072

JAARGANG
43 (2016) N°6

REDACTIE

Hoofdredacteur: Pieter T'Jonck
Adjunct-hoofdredacteur: Lisa De Visscher
Eindredactie Nederlands:
www.controltaaldelete.be
Eindredactie Frans: Géraldine Michat, Benoît Francès
Vertaling: Ann Michiels (taaladvisie.be), Marina Festré, Alain Kinsella, Wouter Meeus, Hilde Pauwels

VORMGEVING

Dear Reader,

FONTS

Plain

DRUKKERIJ

Die Keure, Brugge

REDACTIECOMMISSIE

Arlette Baumanns, Francis Catteeuw,
Benoît Moritz, Adrien Verschueren,
Agnieszka Zajac
Voorzitter Ward Verbakel

REDACTIEADRES

Ernest Allardstraat 21/3 — 1000 Brussel
Tel +32 (0)2 645 79 10
secretariaat@a-plus.be
www.a-plus.be

A+ IS EEN PUBLICATIE VAN ICASD VZW

Informatiecentrum voor Architectuur,
Stedenbouw en Design

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Maarten Delbeke
Ernest Allardstraat 21/3 — 1000 Brussel

COPYRIGHT ICASD

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikels berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor het (zelfs gedeeltelijk) reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden voor alle landen.

RAAD VAN BESTUUR ICASD

Voorzitter: Maarten Delbeke
Vicevoorzitter: Chantal Vincent
Secretaris: Benoît Moritz
Leden: Dag Boutsen, Sylvie Bruyninckx,
Geert De Groote, Paul Dujardin, Brigitte Gouder de Beauregard, Pierre Van Assche,
Piet Van Cauwenberghe, Eddy Vanzieleghem,
Ward Verbakel, Philémon Wachtelaer

A+ PROGRAMMERING

Coördinatie: Marie-Cécile Guyaux
Assistent productie: Roxane Le Grelle

COMMUNICATIE

Shendy Gardin

FONDSSENWERVING

Sabrina Marinucci
sabrina.marinucci@a-plus.be

PUBLICITEITSREGIE A+MEDIA

Rita Minissi, rita.minissi@mima.be
Tel +32 (0)2 332 37 82
Ernest Allardstraat 21/3 — 1000 Brussel

ADVERTEERDERS

Batibouw, Bega, Berker, Bitubel, BMW, Bozar,
Buderus, Cell R, Eaton, Hewi, Holcim, IBGE/
BIM, ISH, Pierres et Marbres de Wallonie,
Renson, Saint-Gobain Glass, Sedus, Velux

oplage 2015 :
14.833 exemplaren

Brussel, kantoor van afgifte Brugge X — PB733